

PAPER DETAILS

TITLE: `Üçüncü Dünya` Yolunda Rusya ve Orta Asya

AUTHORS: Mehmet HASGÜLER,Mehmet B ULUDAG

PAGES: 39-60

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5285>

“ÜÇÜNCÜ DÜNYA” YOLUNDA RUSYA VE ORTA ASYA

Mehmet HASGÜLER*
Mehmet B. ULUDAĞ**

Özet

SSCB sonrası dönemde kısa süren bir belirsizlikten sonra Rusya'nın yeni görüntüsü ortaya çıkmıştır. NATO'nun Doğu'ya genişlemesine ve ABD'nin dünya politikasında hegemonya girişimlerine tepki olarak Rusya bazı Asya devletleriyle yakın işbirliğine girmiş ve bağlantısız ülkelerle ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. ABD hegemonyası konusunda Rusya'nın benzeri kaygıları Çin de yaşadığı için bu iki devlet arasında stratejik ortaklık ilişkisi oluşmuş ve kısa sürede Orta Asya'nın Türkiye ile akraba devletleri bu sürece dahil olmuşlardır. Türkiye'nin Orta Asya'da tarihsel, kültürel ve ırksal bağları çeşitli engeller sonucunda bölgedeki akraba halklarla gereken düzeyde ilişkiler geliştirilmesine yeterli olmamıştır. Bu engellerin başında bilimsel uzmanlık eksikliği ve Türkoloji ile Türkçülüğü aynı şey zanneden ekiplerin rehberliğinde devlet politikası oluşturulması gelmektedir. Orta Asya'nın geleceğine dair ortaya çıkan tablo bu devletlerin Türkiye'den farklı bir siyasi, ekonomik ve kültürel blok oluşturmaya doğru gittikleri yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Dünya, Bağlantısızlık Hareketi, Orta Asya, Rusya, İslam

Russia and the Central Asia on the way to “the Third World”

Abstract

The latest image of Russia comes out after a short-winded ambiguity during the post-USSR period. In a reaction to the NATO's expansion against the East and USA's hegemonic interference on the world politics, Russia initiates to ally with certain Asian states and starts to look for the ways of flourishing the relations with the non-aligned countries. By reason of Russia and China's similar concern about the USA's hegemony, this two have strategical associations and in a little while cognate states of Turkey on the Central Asian include in this progress. In consequence of various restrains, Turkey's historical, cultural and racial ties on the Central Asian could not be sufficient for improving the required relations with relative states on the region. Lack of academical speciality and the governmental policy guided by group believing that Turkology and Turkism are the same, are at the head of this restrains.

* Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

** Yard. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Central Asia's emerging picture of the future indicates that this powers are in the direction of organizing political, economical and cultural bloc unlike in Turkey.

Keywords: Third World, Non-Alignment Movement, Central Asian, Russia, Islam.

1. Rus Denetiminde Orta Asya

Orta Asya ya da tarihsel ismiyle Türkistan 1220'lerdeki Moğol istilalarından 6 asır sonra bu defa Kuzey Batı'dan Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Kırım Savaşını kaybeden Rusya'nın genişleme tutkularını tatmin etme çerçevesinde 1860'lardan 1880'lerin sonlarına kadar bu istilayı gerçekleştirdiği görülmektedir. Fakat Moğollardan farklı olarak Rus istilasının derin ve kapsamlı sonuçları olmuştur. İpek yolunun denizlere kayması uzun vadede iç Asya ticaretini yok etmiştir. Bu toplumların donuk yapıları güçlü bir devlet kurulmasını da önledi. Orta Çağın teknik koşullarında yaşayan Orta Asya'yı da Ruslar zorlanmadan ele geçirdiler. Daha önce İngilizler de aynı başarıyı Hindistan'da göstermişlerdi.

Orta Asya'nın kaderinin Rusya'yla birleşmesi günümüze kadar 150 yıldır süre gelen bir gerçekliktir. Çarlık Rusya'sının çöküşü ve 1917 Rus İhtilali'nin sonuçları aslında bir tür "Avrasya Modernleşmesi" olarak görülebilir. SSCB'nin kuruluşundan itibaren bütün kalkınma planları ekonomik, sosyal, kültürel modernleşme teşebbüsleri olarak düşünülebilir. Bu anlamda Orta Asya tüm Sovyetler Birliği'nin kalkınmaya en muhtaç bölgelerinden birisiydi. Nitekim Sovyet devletinin ekonomik girişimleri bağlamında Orta Asya temel yatırım alanlarından birisi olmuştur. SSCB'nin 1980'lerin sonunda içine düştüğü kriz modern dünyanın her bakımdan gerisinde kalmasının bir bedeliydi. Sovyet yöneticileri politik ve ekonomik konulardaki beceriksizlik ve hantallıkları sonucunda tüm Sovyet halklarını böyle bir kadere mahkum etmişlerdir. Mihail Gorbacov'un temel gayesinin Sovyetler Birliğini parçalanmadan modern dünyayla ekonomik, siyasal ve kültürel olarak bütünleştirmek olduğu kabul edilirse Orta Asya'nın böylesi bir bütünleşmeden en karlı çıkacak yerlerden biri olacağı söylenebilirdi. Fakat Gorbacov'un düşüşünü hazırlayan Ağustos 1991 darbesi SSCB'nin de sonunu getirdi. Bu darbe sonunda tüm SSCB ülkelerinin en güçlü kişisi durumuna yükselen Yeltsin'in hızlı bir Rus milliyetçisi olduğu, SSCB'yi yaşatmak gibi bir problemi olmadığı kesindi. Neticede SSCB'yi dağıtan adam da Yeltsin oldu. Aralık 1991'de Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in çabalarıyla Alma Ata Deklarasyonu ilan edildi, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kuruldu, SSCB lağvedildi. SSCB 1924'de bir anayasayla kurulmuştu. Bu anayasa ulusal parlamentoların onayından geçmişti. Devlet başkanlarının aldığı bir kararla ortadan kaldırılması aslında hukuk dışıydı. Fakat Asya siyasal kültüründe kişisel iktidarlar her zaman kurumlara ve hukuka baskın geldiği içindir ki, bu sürecin hukuksallığını sorgulayan da olmadı.

Dış dünya SSCB'de olup bitenleri asırlık büyük bir düşmandan kurtulma olarak gördü. Yıllarca kapalı kalmış geniş pazar artık dünyaya açılıyordu. Rusya Orta Asya üzerinde geleneksel olarak etkin konumunu korumaya çalışacaktı. Fakat kozların büyük kısmı dış dünya ekonomisinin elindeydi. Orta Asya'nın zengin kaynaklarının ancak dış dünya pazarlarına sunulabilmeleri halinde ekonomik bir

anlamları olabilirdi. Aynı şey Rusya'nın kaynakları için de geçerlidir. Bu çerçevede petrol ve doğal gaz endüstrilerine büyük çaplı enerji yatırımları gerçekleştirildi. Gerek Batı pazarlarına gerekse Uzak Doğu ve Çin pazarına bu enerji kaynaklarını ulaştıracak petrol ve doğal gaz boru hatları döşendi. Bu süreç içerisinde Orta Asya devletleri de devlet yapılarını ulusallaştırdılar, egemenliklerini pekiştirdiler. Bu yeni Orta Asya'ya dış dünyanın yaklaşımı genellikle benzer biçimde oldu: Mevcut "komünist devşirmesi" liderleri göklere çıkarmak, yardım programları önermek, büyük yatırım projeleri sunmak, adam ayarlamak için rüşvet dağıtmak vb. Özellikle Batılı sermaye güçlerinin ve ABD'nin uygulamaları bu biçimdeydi. Türkiye bu ilişki modelini tarihsel-dini ve kültürel yakınlıkları da kullanarak kendi menfaatine geliştirmeye çalıştı.¹ Ruslar bu sürece başlangıçta doğrudan katılmadılar. Bu Orta Asya devletlerin her biriyle ikili sorunlarını çözmeleri gerekiyordu. Fakat NATO'nun Doğu Avrupa ve Balkanlara doğru genişleme hamlesi çerçevesinde 1993'de başlattığı "barış için ortaklık projesi", 1992-1994 Kafkasya krizleri, 1992 Tacikistan iç savaşı ve en nihayet Çeçenistan'da 1999'a kadar süren büyük savaş Rusların Batı dünyasına karşı kuşkularını artırdı. Kasım 1994 AGİT Budapeşte Zirvesi bu anlamda bir dönüm noktası olarak görülebilir. Boris Yeltsin bu zirvede "Soğuk Savaş"ın yerini "Soğuk Barış"ın aldığını söyledi. Rusya hızla Çin'le yakınlaşmaya yöneldi. 1995'de Şanghay Beşlisi toplandı.

Şanghay İşbirliği Girişimi beş devlet tarafından başlatıldı. Bunlar Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan idi. Bu devletler karşılıklı anlaşmalarla sınırlarını dokunulmazlıklarını ve toprak bütünlüklerini teyit ettiler. Ayrıca bölgesel işbirliğini her alanda geliştirmeyi taahhüt ettiler. 2001'de bu yapıya Özbekistan da katıldı. İran, Moğolistan, Hindistan ve Pakistan da gözlemci olarak yer aldılar. Fakat Şanghay İşbirliğini kuran devletler bunun COMECON ya da Varşova Paketi gibi Moskova merkezli bir yapı olmamasını özellikle arzu etmektedirler. Bundan ötürü Şanghay yapılanması ABD ve Batıyla problemi olan devletlerin bir sığınağı olmayacaktır. Nitekim Kuzey Kore, Küba, Venezüella gibi bazı devletler oraya gözlemci olarak bile alınmadı. Bu örgüt bölgesel zenginleşmeye ve işbirliğine çok önemli katkılar sağlayabilir. Siyasi olarak da güçsüz Orta Asya devletlerinin güvenlik şemsiyesi olabilir. Fakat ABD ile askeri-siyasi-ekonomik rekabet peşindeki bir örgüt olmayacağı aşikardır. Şanghay Girişimi Rusya ve Çin için önemli bir provadır. Asya'daki başka bazı devletlerin üyeliğiyle bu platform genişleyebilir. Rusya ve Çin'in ABD merkezli tek kutuplu dünya sistemine tutunacakları alternatifin temeli olabilir. Fakat bu ustalıklı diplomasiyle mümkündür. Sistemin iki ana direği olan Rusya ve Çin'in yöneticileri bu örgüt çatısı altında istikrar, güvenlik, zenginleşme vaat etmektedirler. Dünyanın öteki bölgelerinde de bu söyleme kulak verenler olacaktır. Kısaca Şanghay'ın başarısı ya da başarısızlığı gerçek anlamda yeni bir dünya düzeninin kurulup kurulamayacağını gösterecektir. Rus ve Çin yöneticileri açısından, eğer küresel düzeyde bir rol oynamak istiyorlarsa küçük devletlerin liderliğini yaparak Bağlantısız Üçüncü Dünya'ya yönelmekten başka bir seçenek de ortada gözükmemektedir. Doğu Avrupa, Balkanlar ve Baltık ülkeleri kaybedilmiştir ve bir daha hiçbir zaman Moskova'nın yörüngesine girmeyeceklerdir.

¹ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, (çev. Mehmet Morali), İkinci Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 261-264.

Fakat Şanghay yapısının bütün Bağlantısız ülkelere ve Üçüncü Dünyaya yaymak hiç de kolay bir proje değildir. Bu yüzden Ruslar ve Çinliler öncelikle Asya devletlerini bu yapıya kazandırmak isteyeceklerdir. Bu noktada Hindistan,² Pakistan ve İran'ın konumları çok önem kazanmakta, ama sorunlar da burada başlamaktadır. Hindistan'ın Çin ve Pakistan ile çok ciddi sorunları ve rekabeti vardır. İran Batı dünyası ile ters düşmüş "haydut devlet" kapsamına alınmış bir rejime sahiptir.

Rusya ve Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkilerinde sahip olduğu önemli bazı avantajları vardır. Bu devletlerin hepsi sosyalist bir mirastan çıkmışlardır. Çin hariç hepsi tek devlet içindeydiler. Bu devletlerin hiçbirinde liberal demokratik gelenekler yoktur. Çinliler son 30 yılda piyasa ekonomisi ve modern işletmecilik anlayışı hususunda önemli tecrübeler kazanmışlardır. Orta Asya'nın yeni pazarlarında da bu tecrübelerini kullanacaklardır. Keza Rusya ve Kazakistan'ın çok geniş doğal kaynakları bu ülkelere önemli kazançlar getirmektedir. Bu noktada ekonomiler arasında rekabetin değil tamamlayıcılığın olduğunu söylemek mümkündür.³ Kazakistan Çin'in enerji ve gıda ihtiyaçlarını karşılarken ucuz Çin malları Kazakistan'da halkın yaşam koşullarını iyileştirmektedir. Bu noktada SSCB'nin en büyük başarısızlığı olan temel tüketim malları sorunu Çin'in ölçek ekonomisi sayesinde aşılmış olmaktadır. Çinliler bu ilişki modelini dünyanın başka ülkeleriyle de kurmayı arzu ederler. Ama, mesela Hindistan'ın Şanghay Örgütüne üyeliği Hindistan ile Çin arasında ciddi bir pazar rekabetini getirecektir. Bundan ötürü Şanghay Örgütü otomatik genişleme mekanizması olamaz.

Kafkasya ve Doğu Avrupa'nın aksine olarak Orta Asya devletlerinde güçlü milliyetçilikler yoktur. Bu Rusya açısından önemli bir avantajdır. Orta Asya ülkelerindeki Rus kolonileri ve sayıları giderek artan Çinli nüfus doğrudan hedef haline gelmemektedir. Oysa Kafkasya ve Baltık ülkelerinde Rus nüfusun durumu bu kadar rahat değildir. Endonezya'da ve Malezya'da yerli Çinliler bazen saldırıya bile uğramaktadırlar. Rusya ve Çin'in Orta Asya devletleriyle uzun sınırları bu iki devlet için başka büyük avantajdır. Bu iki devlet dışında Orta Asya ülkeleri sadece Afganistan ve İran'la sınırdadır. Kazakistan ve Türkmenistan İran'a bağlanacak bir demiryolu projesini başlatmışlardır. Buna rağmen Rusya üzerinden yapılan ticaret çoğu Orta Asya ülkesi için en önemli dışa açılma kanalıdır. Rusya'nın bir buçuk asra yakın süredir Orta Asya'nın yöneticisi olması ona başka ülkelerin sahip olmadığı avantajlar getirmektedir.⁴ Tüm bölge ülkelerinde Rusça yaygındır, yönetici sınıflar Ruslaşmıştır ve bölgede çok sayıda Rus vardır. Pek çok Orta Asya ülkesinde Rus askerleri vardır. Kızıl Ordu dönemindeki üsler varlıklarını devam ettirmektedirler. Orta Asya ülkelerinin hepsi sınır güvenliği, terörle mücadele ve kriminal konularda Rus ordusu ve polisiyle işbirliğine adeta mecburdurlar.⁵ Orta Asya ülkelerinin

² Dinshaw Mistry, "A Theoretical and empirical Assessment of India as an Emerging World Power", *India Review*, Vol. 3, No: 1, January 2004, pp. 72.

³ Ali Atilla, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Rusya ile Ticari İlişkileri", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa135.doc>

⁴ Gazi Bilgin, "Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/rusya.doc>

⁵ Anne d Tinguay, "Rusya'nın Bir Güney Politikası Var mı?", **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan**, (Editör Semih Vaner) çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 279-281.

yurttaşı olan Ruslar bürokraside de önemli noktalara getirilmektedir. Kırgızistan ve Azerbaycan başbakanları Rus'tur. Kırgızistan Başbakanı İgor Çudinov ve Azerbaycan Başbakanı Arhtur Rasizade. Diğer ülke hükümetlerinde de bir çok Rus bakan vardır. Yani Ruslar Orta Asya'da etkili azınlık konumundadır ve dokunulmazlıkları vardır.

Orta Asya'da İslam Afganistan ve Çeçenistan'dan farklı olarak, henüz Rus karşısı bir nitelik kazanmamıştır. Tacikistan iç savaşında yaşanan bazı güvenlik sorunları bu genellemenin istisnası bile olamaz. Fakat buna rağmen Ruslar İslam'dan çekinmektedirler. Tüm Orta Asya ilişkileri diktatörlük olduğu için legal muhalefetin olmadığı ortamlarda toplumda doğal olarak var olan İslam kendiliğinden muhalif bir role sokulmaktadır. Bunun en tipik örneği Özbekistan'da yaşanmıştır. Orta Asya'daki diktatörlükler Rusya ve Çin tarafından himaye gördükçe İslamın bu muhalif rolü giderek güçlenecektir. ABD ve Batılılar Orta Asya'da bunu kullanmayı deneyebilirler. Bütün Orta Asya ülkeleri demiryolu ve boru hattı olarak Moskova'ya bağlıdır. Altyapı ve coğrafya avantajları Rusya'dan yanadır. Orta Asya ülkelerine dışa açılma konusunda Rusya'nın dışında alternatif olabilecek İran ve Çin gibi devletler de Rusya'nın stratejik dostlarıdır.

2. Rusya'nın Orta Asya'daki Zorlukları

Orta Asya'da en büyük etkiyi kurabilecek böylesi geniş avantajlarına karşın Rusya'nın yaşadığı çok ciddi zorluklar da vardır. Ekonomisi petrol ve doğal gaz gelirlerine bağlıdır. Demokratik geleneğin olmadığı Orta Asya'da rahat hareket eden ve sorgulanmayan Rusya aynı başarıyı Doğu Avrupa, Baltık, Balkanlar ve Kafkasya'da sağlayamamıştır. Anılan bu bölgelerde istediği şekilde kültürel-ekonomik-siyasal hegemonya etkiyi kuramamıştır. Bu bölgeleri AB ve ABD'ye teslim etmiş, Kafkaslarda ise Batı etkisine müsait ortam oluşmuştur. Çünkü Rusya, Ermenistan dışındaki bölge ülkeleri tarafından saldırgan, istikrar bozucu, korku veren bir güç olarak algılanmaktadır. Orta Asya'da ise diktatörleri destekleyerek muhalefeti yıldırarak askeri güç politikasıyla Çin ile ortaklaşa bir etki kurmaya çalışmaktadır.⁶ Bugünkü Rusya milliyetçilik kışkırtıcılık üzerine politika yapan bir polis devleti, korku rejimi kurmuştur. *Despotizm bir ülkede parti olabilir, iktidar olabilir, rejim olabilir ya da gelenek olabilir. Ama hiçbir ülkede hiçbir zaman bir sistem olamaz.*⁷ Demokratik gelenekleri terk eden ve Batı dünyasıyla yeniden zıtlasmaya başlayan Rusya'da despotik bir iktidar kurulmuştur. Fakat bu asla sistem haline gelmeyecektir. Bu yüzden Rusya ne Orta Asya ülkelerine ne de Bağlantısız devletlere ve Üçüncü Dünyaya iktisadi ve siyasi bir model öneremez. Rusya kriz çözme konusunda beceriksizdir ve yeteneksizdir. Düşmanları bu açığınan yararlanmaktadırlar. SSCB'de ulusal ve dinsel konulardaki krizler güzellikle değil, zorbalıkla ve tepeden inme yöntemlerle çözülmüştür. Keza Doğu Avrupa'da Macaristan, Polonya, Çekoslovakya tecrübeleri bunun bir başka ispatıdır. Son olarak da Afganistan ve Çeçenistan sorunlarında Ruslar barışçı ve makul çözüm bulmada başarısız olmuşlardır. Sözü kısası Rus diplomasisinin ve politikacılarının çözüm üretme yeteneği zayıftır. Bu yaklaşım 30 yıllık Stalin dönemi diplomasisinin

⁶ Semih Vaner, "Türkdilli Dünyada Demokrasi Sorunu", **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan**, (Editör Semih Vaner) çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 215-238.

⁷ Karl A. Wittfogel, **Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power**, Massachusetts, Yale University Press, 1967, p. 438-441.

mirasıdır. Oysa modern dünya zorbalık yöntemini kabullenmemektedir. Bu zayıflıkları Rus politikalarının en ciddi sorunu olduğu gibi Batılıların ve ABD'nin en büyük avantajıdır.

Rusya'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığı yükselmektedir. Bu hareket daha ziyade Rusya'ya özellikle de Moskova'ya yerleşen Kafkasya ve Orta Asya kökenli insanları hedef almaktadır. Bu hareketler Rusya'nın Orta Asya halklarıyla arasını bozucu sonuçlar verecektir. Rus geleneğinde eskiden beri ırkçılık değil çoğulculuk hakim olmuştur. Çariçe II. Katherina iyi niyetli teşviklerle Tatarları Hristiyan yapabileceğini bile düşünmüştür.⁸ Almanlar asırlarca Rusya'ya ait Baltık ülkelerinde yaşamışlardır. Alman imparatorluğuyla çok sayıda akrabalık ilişkileri oluşturulmuştur. Nitekim Çariçe II. Katherina bir Alman prensesiydi. Çar II. Nikola Alman İmparatoru II Wilhelm'in kuzeniydi. Almanca Batı Rusya'da yaygındı. Fransızca ise çarlık Rusyası'nın kültür diliydi. Napolyon'un 1812'deki istilası döneminde bile Çarlık saraylarında Fransızca konuşuluyordu. Ulusçuluk Fransız ihtilalin bir ürünü olarak görülmüş ve Çar tarafından baskı altına alınmıştı. 1860'larda Panslavizmin yükselişine kadar da bu böyle devam etmişti. Panslavizm de Balkanları Osmanlının elinden almak için yararlı bir araç olacağı düşünülerek desteklenmiş, fakat bunun sonucunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla da derin bir ihtilaf oluşmuştu. Böylesi koşullar olan Rus Çarlığında fanatik ulusçuluk ve ırkçılıktan söz etmek elbette mümkün değildi. Yahudilere yönelik olarak Çarlık Rusyasındaki baskılar bu devletin Nazi rejimi gibi ırkçılığa dayandığını göstermez. Yahudiler yükselen Rus burjuvazisinin Ortodoks fanatizmiyle dayanışmaya girmesi sonucu baskılarla karşılaşılıyorlar ve Batı ülkelerine göç ediyorlardı.

Bolşevik ihtilali ise başlangıçta ulusçuluğu toptan mahkum etmiştir. Stalin 1941-1945 dönemi Nazi istilaları karşısında bu ırkçılığın hedefi durumundaki Doğu Avrupa ve Balkanların Slav kökenli halklarını kendi etrafında birleştirmek için Panslavizmi desteklemiştir.⁹ Ayrıca "Anavatan savunması" adıyla Rus milliyetçiliğini desteklemiş ve Napolyon'un yenilgisini ve İsveçlileri ile Almanları 1240-1242'de mağlup eden Alexander Nevski'yi Rus halkına sürekli hatırlatmıştır. Fakat tüm bunlar komünist rejimin stratejik değil taktik kararlarıydı. Nitekim Lenin de ihtilal ve iç savaş döneminde Rus olmayan hakların desteğini kazanmak için yerel ulusçuluklara ve İslamiyet'e taktik amaçlı tavizler vermiş, ama daha sonra bunlar Stalin tarafından bir bir geri alınmıştır. Sadece ulusçu liderler ve din adamları değil Sultan Galiyev gibi Müslüman komünister bile öldürülmüştür.¹⁰ Stalin bu vahşete "sınıf savaşı" adını vererek yaptığı işi meşrulaştırmak istemişti. Fakat Stalin'den sonraki dönemde Sovyet yöneticileri Rus milliyetçiliğini kültürel gelişme ve Sovyet halklarının "ağabeyliği" konumuyla sınırlamışlar buna karşılık ABD ile girdikleri mücadelede avantaj kazanmak için Üçüncü Dünya'ya yönelik evrensel mesajlar geliştirmişlerdir. Türk ve Müslüman kökenli Sovyet komünist bürokratlarının İslam

⁸ Alexandre Bennigsen & Chantal Lemerrier-Quelquejay, **Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları**, (Çev. Osman Türer), Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, s. 48-50

⁹ Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev. Agah Oktay Güner), İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1983, s. 235-256.

¹⁰ Alexandre A. Bennigsen & S. Enders Wimbush, **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm**, (Çev. Bülent Tanatar), İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1995, s. 71-117; Masayuki Yamauchi, **Sultan Galiyev: İslam Dünyası ve Rusya**, (Çev. Hironao Matsutani), İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1998, s. 209-233.

lkelerine elçi gönderilmesi Moskova’da, 1961’de Kongo’da öldürülen Marksist başbakan Patrice Lumumba adına bir niversite kurularak burada bütün nc Dünya ülkelerinden öğrencilerin okutulması bu politikanın örnekleridir. SSCB’de Rus milliyetçilerinin iktidara tırmanmaları gerçek anlamda Gorbaçov’un son döneminde olmuştur. Boris Yeltsin bu milliyetçi isimlerin en bilinenidir. Onunla birlikte Rus milliyetçiliği Rus devletini taktik bir aracı olmaktan çıkmış ve stratejik bir amaç haline gelmiştir. Putin de bu politikayı devam ettirmiştir.

Görüldüğü zere Rusya’nın tarihinde ve geleneğinde olmayan bu ırki gelişmeler gelecek açısından kaygı vericidir. Rus devleti sonuna kadar kapıları Orta Asya ülkelerinden gelecek işçilere açmışken içerde ırkçılığın yükselmesi devletin bu konuda sistemli bir politikasının olmadığının bir başka kanıtıdır. O halde bu için sponsorlarını ve kökünü dışarıda aramak gerekiyor. Bu hareketlerin gerçek merkezine Rus istihbaratı belki hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya halklarıyla arasının açılmasını isteyen her merkez Rusya’da ırkçılığı destekler. Rus polisinin ulaşabildikleri sadece bu işleri yapan, cinayetleri gerçekleştiren alkolik ve uyururucu müptelası olan Rus dazlakları olacaktır. Onlara para dağıtan ve destek veren gizli ellerin yakalanması ise imkansız gibidir.

Rusya’nın Orta Asya’daki bir başka problemi, 150 yıllık bir yönetici olmasına karşın bölge halklarını anlamada hala sorunlar yaşamasıdır. Bunun temel nedeni Sovyet devletinin resmi ideolojisi olan Marksizmin Orta Asya halklarını hor görerek Rus kültürünü yüceltecek biçimde yorumlanmasıdır. Rusya’da bilimsel kuruluşların da Marksist verilerle alışması Orta Asya’nın anlaşılmasını Ruslar açısından çok zorlaştırmıştır. Bölge haklarının hepsinin tarihi Marksist bir yaklaşımla “pe atılmıştır”. Bölgedeki muazzam bir İşlam uygarlığı yok sayılmıştır. Bölge tarihindeki devletler “feodal asalaklar” biçiminde sunulmuştur. Yazılar değiştirilmiş insanlar tarihlerinden, kültürlerinden ve dinlerinden koparılmıştır.¹¹ Ruslar yaptıkları bütün bu faaliyetleri bilimsel sosyalizmin gereği olarak sunmaktaydılar. Fakat Rus politikaları giderek Hindistan, Afrika ya da Kıbrıs’takine benzer bir sömürgeci mantık üzerine oturmaya başladı. Bu durum arlık Rusyası döneminin hatırlatmaktaydı.¹² Halka Rusların stnlkleri ve ağabeylikleri anlatıldı. Geçmiş sürekli ktlendi. Çinliler Mao devrindeki kültür devriminde bu politikayı kendi kendilerine mazoşist bir biçimde uyguladılar. Fakat 5 yıl içerisinde bu hatalarından bizzat Mao’nun emriyle döndüler. Oysa Ruslar Orta Asya’da bölge halklarının görüşü alınmadan, sadece kendi atadıkları Pers Satraplarına benzeyen kukla ve devşirme yöneticileri kullanarak bölge halklarının kültürlerini sadist bir şekilde tahrip ettiler. Orta Asya devletlerinin sınırlarındaki dantel biçimli tuhafliklar ve saçmalıklar Rus emperyalizminin ve bölücü politikalarının aşık ar kanıtlarıdır.¹³ Rusların etki çabalarını her seferinde sorgulanmasını sağlayacak esas neden de onların yaptıkları inkar edilmesi mümkün olmayan bütün bu kirli işler ve

¹¹ Alexandre A. Bennigsen & Chantal Lemercier-Quelquejay, **Step’te Ezan Sesleri: Rus Egemenliği Altındaki İşlam’ın 400 Yılı**, Dördüncü Baskı, (ev. Neziş Uzel), İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1994, s. 193-221.

¹² Alaeddin Yalçınkaya, **Pan-İşlamizm Tartışmaları Işığında Türkistan: 1864-1922**, Doktora Tezi, (Danışman: M. şükrü Hanioğlu), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 131-166.

¹³ Nasuh Uslu, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası zerinde Etkili Olabilecek Faktörler”, http://strateji.cukurova.edu.tr/TURK_DUNYASI/01.htm

politikalarıdır. Ruslar satraplarını ve kuklalarını ısrarla korumayı sürdürmek istemektedirler.¹⁴

Osmanlı Devleti pek çok bakımdan Rusya'ya benzemektedir. Her ikisi de despotik Asyalı güçler olmuşlardır. Birisi İslamiyeti ötekisi Ortodoks Hıristiyanlığı emperyal siyasetlerinin aracı yapmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ve Rusya Çarlığı egemen olduğu ülke ve halkların kültürleriyle tarihleriyle oynamamıştır. Osmanlı bünyesinde aynı anda yedi değişik yazı kullanılmıyordu. Rumlar Helen harflerini, Slav kökenli Sırp ve Bulgarlar Kiril harflerini, Macarlar, Hırvatlar, İtalyanlar, Romenler Latin harflerini, Süryani, Ermeni ve Gürcüler kendi ulusal dillerinin harflerini kullanmaktaydılar. Arap kökenli yazı ise zaten Osmanlı'nın resmi yazısıydı. Oysa SSCB rejimi tüm Müslüman Rusya halklarının yazılarını "Kirilleştirdi". Bu tam manasıyla asimilasyon amaçlı bir "kültürel soykırımdır" ve hiçbir sömürgeci güç bu denli ileri gitmemiştir.¹⁵ Mesela İngiltere ve Fransa tutup Arap ülkelerinin ya da Hindistan'ın yazısını değiştirmeyi düşünmemişlerdir. Üstelik Komünist yöneticiler bu işlerinde de çifte standart uygulayarak Ermeni ve Gürcülerin eski alfabelerini değiştirmedikleri gibi, ayrıca Baltık ve Moldova'nın Latin kökenli yazısına da dokunmamışlardır. Bu durumda bu yazı değiştirme operasyonunun tamamen Orta Asya, Volga ve Kafkas Müslümanlarını İslam ve Türk aleminden kopararak Moskova'ya bağlama, tarihlerini yok ederek kişisizleştirme, Ruslaştırma politikasının en önemli unsuru olduğu ortadadır. Bu politikanın ne denli başarılı olduğu günümüzde bağımsızlaşan bu bölge halklarının yaşadığı dejenerasyondan da anlamak mümkündür.

3. İslam ve Orta Asya Halkları

Orta Asya'da İslamın rolü birleştiricidir, ayrıştırıcı değildir. Bununla birlikte İslam yerleşiklik ve uygarlığı da temsil eder. Göçebe ve bozkır kavimlerinin İslam anlayışı bölgenin yerleşik tarım toplumları gibi değildir. Fakat bu ayrışmanın sebebi ekonomik yaşam ve kültürel yapılarıdır, İslam değildir. Orta Asya'ya İslam'ın girişi 700'lü yıllar gibi oldukça erken bir dönemde olmuştur. Peygamberin vefatından 80 yıl geçmeden Araplar Türkistan'a girmişler Baykent, Buhara, Semerkant ve Fergana'yı ele geçirmişlerdir. Tüm bu yerler yerleşik toplumların yaşadığı bölgelerdi. Ayrıca asırlardır İran'ın kültürel etki alanının içindeydiler. Orta Asya'nın iki büyük ırmağı Am-u Derya (OXUS) ve Sir-i Derya (YAXARTES) arasındaki Maveraünnehir (TRANSOXIANA)¹⁶ bölgesi Türklerle İranlıların karşılaşma noktasıydı. Ama artık bütün İran'ı istila eden Araplar, bu ülkeyi İslamlaştırdıkları gibi Maveraünnehri de ele geçirerek Türklerin karşısına dikilmişlerdi. Araplar İslam'ın doğası gereği kavimler üstü bir dini yaymaya uğraşıyorlardı. Ama bu dinin getirdiği uygarlığın dili, Kuran nedeniyle Arapçaydı. Doğal olarak da bozkır kavimlerinin İslam'a girmesi aynı zamanda onların Araplaşmaya başlaması anlamına geliyordu. İslamiyet'e henüz girmemiş bozkır kavimleri eski isimlerini taşımaya devam ettiği gibi genel bir isim olarak hepsine birden "Türk" dendiği de oluyordu. Bir başka deyişle Türk terimi Orta Asya'nın henüz Müslüman olmamış,

¹⁴ İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Asya Politikası", **Stratejik Analiz**, Eylül 2007, s. 96.

¹⁵ Vincet Monteil, **Sovyet Müslümanları**, (Çev. Mete Çamdereli), İstanbul, Pınar Yayınları, 1992, s. 108-126.

¹⁶ Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar, Birinci Cilt**, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, (t.y.), s. 62.

yani “kafir” olan insanları ve kavimleri için kullanılıyordu. Birkaç asır içinde Türklerin çok büyük bir kısmı İslamiyet’e girip ilk Türk-İslam Sultanlıkları Orta Asya’da kurulmaya başlayınca Türk kelimesinin bu genel kullanımı sona erdi. Bu dönemlerde Arap olmayan Müslümanlar “Acem” olarak tanımlanmaya başlandı. Arap olmayanların büyük kısmı İranlı olduğu için Acem kelimesi İranlı anlamına da gelmekteydi. Fakat aslında Arap olmayan İranlılar, Türkler Hindistanlılar dahil bütün Müslümanları kapsamaktaydı.

Orta Asya’da İslamiyete geçiş eskiden beri uygarlık alanları olan Maverâünnehir Horasan ve İran bölgelerinde olduğu için nerdeyse tamamı Türk kökenli kavimlerden oluşan Bozkır halkları için bu din değiştirme “göçebelikten yerleşikliğe geçiş” manasına da geliyordu. İşte bu durum günümüzü de etkilemektedir. Nasıl? Türk kökenliler Müslüman olup Maverâünnehir, Horasan, İran ve Hindistan’a yerleştikçe bölgenin yerli halklarıyla kaynaşıyorlardı. Yerli kültür dili Farsça, ilim ve din dili Arapçaydı. Türkçe kısa sürede unutulmaya başlıyor ya da değişime uğruyordu. Henüz Müslüman olmamış Türki halklar ise doğal olarak dillerini ve kültürlerini korumaktaydılar. Kavim isimlerini aynen muhafaza ediyorlardı. Kırgızlar, Uygurlar ve daha sonra Tatarlar yani Moğollar bu durumun en bilinen örnekleridir. Bu Türki ya da akraba halkların büyük kısmı Cengiz Han döneminde dahi henüz Müslüman olmamışlardı. Onların Müslümanlığı Maverâünnehir, Horasan ve Hindistan’daki Türklere göre oldukça geç tarihlerde olmuştur. Müslüman olup yerleşik topluma geçen insanların etnik referanslı kültürel ismi yoktur. Genel olarak onlara Müslüman denirdi ve yaşadıkları kentlere göre kendilerini tanımlarlardı. Çağlar boyunca Maverâünnehir, Horasan ve Afganistan’ı kim ele geçirmişse buraların Müslüman halkları da konuştukları dil ve yaşadıkları kültüre bakılmaksızın orayı ele geçirip devleti kuran hanedanın adıyla tanımlanmaya başladılar.¹⁷ Aynı insanların topluca adı bazen Karahanlı, Gazneli, Selçuklu oldu, bazen de Harzemşah, Çağataylı, Timurlu oldu. Timur’dan sonraki dönemde bu bölgeleri en son ele geçiren kavim ve hanedan Altın Ordu Hakanlarından Özbek Hanın soyundan gelen kabilelerden oluştuğu için bu yeni devletin adı esas alınarak bütün Türkistan halklarına Özbek denmeye başlandı.

Türkistan’a yönelik istilalar bazen “ilahi ceza” özelliği de göstermekteydi. 1220’lerdeki Cengiz han istilası 1930’lardaki Stalin’in uygulamaları bu açıdan paralellikler gösterir. Bu iki tarihsel kişiliğe yaptıkları işlerde Tanrının elinin olup olmadığının farkında değildiler. Onlar kendi yetişme tarzlarının oluşturduğu bilinç ortamının koşullarına ve algılamalarına göre hareket ediyorlardı. Lakin yaptıkları işler ile Orta Asya’da hedef aldıkları obje aynıydı: Yozlaşmış bir İslam toplumu ve anlayışı. Cengiz’in ve Stalin’in, aralarında 7 asır olmasına rağmen, böylesi toplumları ve din anlayışını yok etmek için gerekli bir “tarihsel tırpan” rolünü oynadıkları düşünülebilir.

Bunlarla birlikte İslamiyet’le henüz tanışmış olan Kırgızlar, Kazaklar ve Türkmenler göçebe oldukları için bu adlandırmanın dışında kaldılar. Dolayısıyla Özbek kavramı 1300 yıllık uzun bir tarihsel süreçte buralarda kurulan devletlerin adıyla anılan yerleşik Müslüman ve çoğu Türkçe konuşan insanların en son aldıkları isim oldu. Bu durum Özbekler gibi bir hanedan devleti olan Osmanlı Devleti

¹⁷ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, (çev. Hakan Gür), Ankara, İmge Yayınları, 2003, s. 95- 97.

içindeki herkese “Osmanlı” denmesi gibi bir şeydir. Sovyet döneminde Stalin’in Müslümanları parçalama politikasının ürünü olarak Özbekler bir ulus devlet haline getirildiği gibi daha sonra Özbeklerin Farsça konuşanları “Tacik” olarak tanımlandı ve 1929’da Özbekistan’dan kopartılarak ayrı bir devlet yapıldı. Tüm bunların sonucunda şu söylenebilir: Özbek kimliği belirsizdir, tarihsel olarak Maverâünnehir ve çevresini ele geçiren bütün halklardan izler taşır. Temel belirleyici ögesi ise yerleşik tarım ve ticaret toplumu olmaları ve çok güçlü bir İslam kültürü içinde yaşamalarıdır. Tacikler de aynı durumdadır. Tek farkları Özbekler gibi Türkçenin bir lehçesini değil de Farsçanın bir lehçesi olan Tacikçeyi konuşuyor olmalarıdır.

Oysa Kırgız ve Kazaklar bu durumdan çok farklı özellikler gösterirler. Kırgız adı 2000 yıl önce de mevcuttu. Göktürk hitabelerinde Kırgızlarla olan savaşlar anlatılır. Manas destanı Kırgızların henüz Müslüman olmadığı bir döneme aittir ve bu insanların savaş ve göç içinde verdikleri yaşam mücadelesini anlatır. Kırgızların Müslüman olması Çağatay Hanlığının son dönemlerinde başlar. Tanrı ve Altay dağlarında yerleşik bu insanlar Maverâünnehir’den nispeten uzaktılar. Bu yüzden çok önceki asırlarda oralara yerleşmiş ve şimdiki adı Özbek olan insanlardan farklı bir durumdaydılar. Yerel bir kaynaşma sağlayan eski etnik özellikleri sona erdiren veya unutturan Maverâünnehir gibi bir potanın içine girmemiş oldular. Dolayısıyla Kırgız adı ve kavmi günümüze kadar varlığını korudu. Bununla birlikte İslamiyet de Kırgızların arasında yayıldı. Fakat kültürlerini dillerini yaşayış biçimlerini muhafaza eden Kırgızlar yerleşikliğe geçmediler, kent kurmadılar, kentlere girmediler, tarım işlerine bulaşmadılar. Neticede Tanrı dağlarının hakimi özgür, ama aynı zamanda Müslüman göçebeler olarak Kırgız adını ve kültürünü yaşattılar. Dolayısıyla da Kırgızlar “Özbekleşmediler”.

Kazakların macerası da bundan farklı olmadı. Bu iki kavime eski dönemlerde “Kıpçak” denilirdi. Fakat aynı Tacikistan örneğindeki gibi Stalin Kırgızistan diye ayrı bir devlet uydurarak Kıpçakları Kazak ve Kırgız diye ikiye böldü. Ama her iki kavim de Müslüman olmalarına rağmen göçebe özelliklerini yitirmediler ve Özbeklere, Taciklere karışmadılar. Kırgız-Kazak halklarıyla Özbeklerin farklılaşmasının bir nedeni de Cengiz Han dönemine kadar uzanan zıtlışmadır. Cengiz Han’ın 1219-1221 Batı Seferi tarihin gidişatını en köklü biçimde değiştiren olaylardan birisidir. Bu savaşın sorumluluğu çok büyük oranda o dönemde Batı Türkistan’ın egemeni durumundaki Muhammet Tekiş’e aittir. Yaptığı cahilce ve ahmakça hatalarla Cengiz’i adeta kışkırttığı gibi, Moğolların iki misli olan ordusunun iyi yönetememiş yaptığı büyük taktik ve stratejik hataların yanında korkaklığın da bir bedeli olarak girdiği bütün savaşları kaybetmiş ve kahrından ölmüştür. Bu büyük çatışmada Kırgızlar, Uygurlar Cengiz’i müttefiki olarak bulunuyorlarken, bugünkü Özbeklerin atası olan insanlar Harzemşahlar devletinin tebâsı durumundaydılar.¹⁸ Dolayısıyla Cengiz’in zaferi tarihsel ve psikolojik algılama olarak Kırgızların, Kazakların ve Uygurların zaferi anlamına da geliyordu. Kazaklar ve Kırgızlar arasında Cengiz adına “Çingiz” biçiminde bolca rastlanmaktadır. Moğolistan’da yaşayan çok sayıda Kazak ve Kırgız vardır. Kominizim sonrası dönemde Moğol milliyetçiliğinin yükselişine koşut olarak Cengiz Han’ın diriltmesi Kazak ve Kırgızlarca da alkışlanmaktadır. Zira Cengiz

¹⁸ Manole Neagoe, **Üç Bozkırlı: Atilla-Cengiz Haz-Timur**, (Çev. Müstecip Ülküsal), İkinci Baskı, İstanbul, Burak Yayınevi, 1994, s. 205-229.

Han Moğolların olduğu kadar onların da tarihinin vazgeçilmez bir parçasıdır.¹⁹ Benzer biçimde Harzemşahların mağlubiyeti de Özbekler için kahredici bir üzüntü doğurmaktaydı. Maverâünnahrın İslam uygarlığı ve kültür eserleri Moğollarca mahvedilmiş Özbeklerin atası olan insanlar Moğolların kölesi yapılmıştır. 800 yıl kadar önceki bu korkunç savaşın izlerini bugün dahi hissetmek mümkündür. Fakat Türkistan Moğollarının 50 yıl gibi bir dönemin sonunda Müslüman olmaları daha sonra da Timur'un büyük bir cihangir olarak yükselmesi Özbek psikolojik algılamasını bir nebze olsun tatmin etmiştir. Timur Cengiz Han'ın Müslüman versiyonudur. Yerel Türkistanlılarla yönetici sınıf durumundaki Moğolları birleştirme başarısını göstermiştir. Bunu yaparken İslam ve Fars kültürel etkilerini kullanmıştır. Cengiz'in tahrip ettiği Semerkant ve Buhara'yı yeniden Orta Asya'nın iki incisi durumuna getirmiştir. Bu nedenle Timur'un gerek Kırgız-Kazak ve Uygurlar arasında, gerekse Özbek, Tacik ve Afganlar arasında saygın bir yeri vardır. Fakat Timur bir Müslüman han olduğu halde Cengiz Handan çok daha fazla İslam ülkelerine zararlar vermiştir. Hayatı boyunca sürekli olarak Müslüman devletler ve hanlarla çarpışmıştır ve onları mahvetmiştir. Batı Asya'nın tamamını ele geçiren Timur'un nihai hedefi Çin'i istila ederek Doğu Asya'yı da Müslüman etmektir. Bu amaçla başladığı seferin daha başında, 1405'de Otrar kentinde ölmesiyle Çin kurtulmuştur. Timur siyasi anlamda zayıflamış ve parçalanmış bir İslam dünyası ortaya çıkarmıştır. Cengiz Han ise İslam dünyasıyla çatışmaya Harzemşah sultanından intikam almak amacıyla başlamıştır. Fakat sultan Muhammed Tek İş'in oğlu Celaleddin Mengüberti babasına hiç benzemeyen son derece cesur ve kahraman bir komutandı. Babasının ölümünden sonra sultanlık ona geçti ve Cengiz Han'a karşı bir İslami cihat başlattı. İşte bu noktada savaş İslam-Moğol çatışmasına ister istemez dönüştü.²⁰ Oysa Timur'un örneğinde cihat diye bir şey söz konusu değildi. Timur İslam dünyasını ele geçirmek istiyordu ve büyük katliamlar yaptırdı. Bu katliamları, Cengiz'in girmeye mecbur kaldığı bir savaş ile aynı kefeye koymak doğru değildir.

Günümüzde Orta Asya'da İslamiyet'in birleştirici özelliği tüm bu halkları kolayca aynı cami içerisinde buluşturuyor. Fakat karma evlilikler seyrek. Sovyet döneminde İslamiyet baskı altına alındığı için "dinsizlik" doktrininin etkisi altındaki halklar arasında kolaylıkla etnik çatışmalar çıkabiliyordu. 1989-1990 yılları arasında Fergana vadisinde Özbeklerle bölgeye Stalin tarafından 1945'de sürgün edilmiş Ahıska Türkleri arasında ve daha sonra Kırgızlarla Özbekler arasında çok ciddi çatışmalar yaşandı. Yüzlerce insan öldü. Günümüzde güçlenen İslamiyet, sayıları artan camiler böylesi çatışmaların önünde en büyük engeldir. Fakat artık her bir devlet için resmileşen ulus tanımlarını ve sınırlarını değiştirmek olanaksız gibidir. Son bir nokta olarak Türkistan'ı ya da günümüzdeki adıyla Orta Asya'yı sadece İslam bir araya getirebilir. Aynı şey Orta Doğu'da Araplar için de geçerlidir. Belki de ABD, Rusya ve Çin'in ortak kaygısı olan "İslam" fobisinin esas nedeni budur. İslam'ı "terörizm" olarak görmek ve herkese böyle takdim etmek bu üç büyük devletin de işine gelmektedir.

¹⁹ Françoise Aubin, "Kominizm Sonrası Moğolistan'da Milliyetçilik ve Cengiz Kancı Yenilenme", **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan**, (Editör Semih Vaner) çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 135-202.

²⁰ Harold Lamb, **Moğolların Efendisi: Cengiz Han**, (Çev. A. Göke Bozkurt), İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 145-149.

4. ABD ve Orta Asya

Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması ve bu çerçevede oluşabilecek güvenlik sorunları ABD liderliğindeki Batı Dünyası'nın bölgeye ilişkin ana gündemini uzun süredir oluşturmaktadır. Orta Doğu, Afrika, Meksika Körfezi ve Latin Amerika'ya göre ispatlanmış petrol rezervleri Hazar havzasında alt düzeydedir. Dünya toplamının % 4'ü civarında olduğu sanılıyor. (Fisher, 2002: 16) Buna karşılık doğal gaz konusunda durum böyle değildir. Rusya, Hazar Havzası ve İran birlikte düşünüldüğünde dünya rezervlerinin yarısına yakın bir kısmı bu bölgededir. Bu noktada enerji güvenliği ABD stratejisinde birincil öneme sahip olmaktadır. (Scott, 2005: 2-3) ABD petrol ve gaz türevine dayalı dünya enerji üretim ve pazarlanmasında adeta kartel oluşturan durumunu muhafaza etmenin, tek kutuplu küresel hegemonyasını sürdürebilmek için kaçınılmaz olduğunun bilincindedir. Bu nedenle Orta Asya da en az Orta Doğu kadar kilit bir mücadele alanına dönüşmektedir. (Kona, 2001: 182-183) El Kaide'nin ABD'deki saldırılarının hemen öncesinde genel olarak Orta Asya konusunda Amerikan yaklaşımlarında bir iyimserlik göze çarpmaktadır. Bu bölgenin doğal kaynaklarının, herkese yararlı olacak biçimde yeni bir İpek Yolu oluşturularak ekonomik ve siyasal istikrara ulaşılabileceği görüşü vardı. (Vassort-Roussel, 2001: 96-99)

ABD'nin bu mücadelede güçlü ideolojik, ekonomik, askeri araçları vardır. Fakat Orta Asya ülkeleri içinde Türkiye, Güney Kore, Japonya, Pakistan, Mısır gibi "doğal ve güvenilir" müttefikler bulmakta zorlanmaktadır. Bu çerçevede 1979'da İran'ın kaybı ABD'ye telafisi güç zararlar vermiştir. Afganistan'da yeni bir devlet inşasının aslında "güvenilir ve örnek bir müttefik İslam devleti" oluşturma çabası olduğu kesindir.²¹ Bu noktada temel paradoks İslam konusunda izlenecek politikalarda kendisini hemen belli etmektedir. ABD açısından bir "iyi İslam" türü vardır ki Türkiye, Pakistan, Mısır, Suudi Arabistan, gibi ABD'ye yakın ülkelerde arzu edilir bir seçenek olarak el altında tutulmak istenmektedir. Buna karşılık bir de İran, Suriye gibi bazı ülkelere desteklenen "kötü İslam" vardır. Bu İsrail'in ve ABD'nin güvenliğini tehdit etmektedir. Bu ikinci tip İslam anlayışına karşı mücadeleyi ABD dünyaya "terörizmle mücadele" olarak sunmaktadır. Fakat bu noktada iyi İslam ile kötü İslam arasındaki çizgi bir türlü netlik kazanmamaktadır. Afganistan'da 1979 sonrası Sovyet işgaline karşı savaşan İslam o dönemde ABD ile uyumlu iyi bir İslam idi. Suudi Arabistan, Türkiye, Mısır, Ürdün, Pakistan, Hindistan, Bengaldeş gibi pek çok İslam ülkesinde gönüllüler ve yardımlar Afgan mücahitlerine ulaşmıştır. Fakat Taliban ile birlikte, Afganistan koşullarında İslamcı doktrini ve anlayışı mücahitlerden farklı olmadığı halde bu yeni rejim bir anda "kötü İslam" haline geliverdi. Suudi Arabistan kaynaklı Bin Ladin ve adamları da aynı etiket değişikliğine uğradılar. Bu ani dönüşüm ABD'nin yeni düşman üreterek küresel sonuç getirecek operasyonlarını maskeleye amacına yöneliktir. ABD'li çevrelerin bugün hedef yaptıkları bu İslamcı merkezlerle geçmişten günümüze pek çok ortaklıkları olduğu bilinmektedir.²²

²¹ Luitz Klevevan, **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, (Çev. Hür Güldü), İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 226-263.

²² P. D., Scott, (30 Temmuz, 2005), "Al Qaeda, US Oil Companies, and Central Asia", 5-8 p., www.GlobalResearch.ca

ABD'nin Orta Asya politikasının iki yönlü işlediğini, bu değerlendirmelerin ışığında artık söylemek mümkündür. Birinci yön, bir zamanlar Mc Carthy'cilik örneğinde görüldüğü gibi, sanal komünizm sızmaları bahane edilerek kurulan anti-komünist birlikteliklere benzer şekilde, fanatik-İslamcı terör bahane edilerek, bu konuda endişeleri olan Orta Asya liderliklerinin “yardımına koşmak” ve bu yolla etki kurmak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Fakat Orta Asya liderlikleri bu konuda Rusya, Çin gibi başka dostlarla bu güvenliği aradıklarında Amerikan yaklaşımları değişebilmektedir. Bu andan itibaren demokrasi, liberalizm gibi başka değişkenler kullanılarak yeni bir stratejiye geçilmektedir. Güvenliğin salt askeri değil siyasi boyutunun da olabileceği, bu rejimlerin dış himayelere dayanan baskı mekanizmaları olmaktan çıkarak halka dayanan bir dönüşüme girmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Ama tam işte bu noktada, Orta Doğu sisteminin I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasının üzerinden neredeyse bir asra yakın bir süre geçtiği halde, bu bölgede dış himayeci baskı rejimleri kuran ve sürdürenlerin kimler olduğu sorusu akla gelmektedir. Gerçekten de Batılıların Orta Doğu'da kurdukları statükoyu sürdürmek için uzun yıllar boyunca yaptıklarını, Rusların ve Çinlilerin Orta Asya için niçin yapamayacakları sorusu sorulabilir.

ABD'nin yeni dönemde Orta Asya politikaları Rus-Çin eksenindeki bütünleşmeyi engellemeye yönelik olarak kendini göstermektedir. Rus-Çin eksenine en yakın durumda duran İran'ın da Mart 2008'de Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik başvurusunda bulunması anlamlıdır. ABD'nin Irak ve Afganistan operasyonlarının Orta Asya ve Orta Doğu'ya yönelik olduğu kadar, İran'ı çevrelemeye yönelik olduğu da görülmektedir. Orta Asya'daki hegemonya mücadelesi giderek çok enteresan bir noktaya doğru kaymaktadır. Bir tarafta Rus-Çin ekseninin oluşturmaya çalıştığı blok, öte yanda ABD ve müttefikleri, hemen hemen tüm askeri-siyasi girişimlerini terörle, özellikle dinci, yani İslamcı terörle mücadele biçiminde gerçekleştirmektedirler. Fakat politikanın gerçekleriyle karşılaşıldığında, birbirlerine yönelik doğrudan saldırgan söylemlere girmeyen bu iki güç merkezinin, birbirlerine karşı çok ciddi bir çıkar çatışmasına doğru gittikleri görülecektir. Üstelik de birbirlerine yönelik mücadele alanı olarak belirledikleri, özelde Irak, Filistin, Afganistan, genelde de Orta Doğu ve Orta Asya'da yaşanan karmaşaların bir tarafında daima bu radikal-fanatik-dinci terör grupları yer almaktadır. Bu iki merkez de dinci terörden ürkmektedir ve hakikaten onun zararlarını görmektedirler. Burada temel sorun, her iki güç merkezine zarar veren bu dinci terörün belli bir sabit merkezinin olup olmadığıdır. Tarafların söylemlerinden çıkacak en mantıklı yaklaşım, bu dinci terörün başka güçlerden bağımsız ve bu iki kutbun her ikisine de meydan okuyan bir merkez olması gerektiğidir. Şayet durumun böyle olduğu kabul edilirse her iki eksenin de BM Güvenlik Konseyi'nde işbirliği yapması gerekir. Bu çerçevede ortak Askeri Kurmay Komite'yi kurarak dinci teröre karşı, tıpkı gelecekte dünyayı istilaya gelecekleri hayal edilen uzaylılara karşı verilebilecek bir mücadele örneğinde olduğu gibi, birlikte savaşmaları icap edecektir.

Söylemlere değil eylemlere bakıldığında ise başka gerçeklerle karşılaşmaktadır. Pakistan, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün gibi ABD ile yakın ilişkileri olan ülkeler genellikle Rusya, Orta Asya, Çin'e yönelik dinci terör üreten grupların çıktığı yerlerdir. Buna karşılık İran ve Suriye gibi ülkeler İsrail ve ABD'ye yönelik olarak eylem yapan Irak, Filistin ve Lübnan'daki gruplarla yakın ilişki

içindedir. Bu iki devlet Rusya ve Çin’le yakın siyasi, ekonomik, askeri işbirliği yapmaktadırlar.

ABD’nin etkisini hissettiremediği bir Orta Asya’nın, bu devlet açısından 1945-1989 döneminin sosyalist halk demokrasilerine dayanan Doğu Avrupa’dan bir farkı olmayacaktır. ABD rejim karşıtlarını alenen veya üstü kapalı olarak desteklemeye başlayabilir. Orta Asya’ya yönelik olarak güçlü medya ve akademik inisiyatifleri harekete geçirebilir. Söz konusu dönemde Doğu Avrupa’daki ezici Sovyet üstünlüğü nedeniyle buralarda siyasi ya da askeri mücadeleye uygun ortam oluşmamıştı. Oysa güç dengelerinin değiştiği yeni bir dönemde ve farklı koşulların olduğu yeni bir alanda, Orta Asya’da durum farklı olabilir. ABD, Orta Asya’yı Rusya ve Çin etkisine sokmamak için öncelikle siyasi ve ekonomik araçlarını kullanacak ve Orta Asya devletleri için her zaman bir seçenek olarak denklemin içinde yer almak isteyecektir. Buralarda Rus-Çin ekseninin siyasi-ekonomik-kültürel-askeri bütün yetersizlikleri ABD tarafından istismar edilecektir. ABD farklı rejimlerle çalışmaya belki de en yatkın esnek bir dış politika anlayışına sahip bir devlettir. Orta Asya despot rejimleri ABD’yi rahatsız etmeyecektir. Kendisi yıllardır Orta Doğu’da böyle rejimlerle çalışmış ve çalışmaktadır. Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika’da bazı durumlarda böylesi rejimleri bizzat kendisi kurdurmuştur. Fakat Orta Asya rejimlerinde liberalleşme açılma eğilimleri de hemen ABD tarafından himaye görmeye ve desteklenmeye başlanabilir. ABD’nin Rusya ve Çin’e karşı en büyük avantajı ideolojik olarak açıklık ve rekabetçi mücadele geleneği olmaktadır. Neticede Rus-Çin eksenini Orta Asya’da bir düzen kurmamakta, mevcut otoriter yapıları sığınak sağlayarak eski düzeni sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Orta Asya rejimlerinin her türlü olumsuzluğundan doğan sorunların sorumluluğu, bölge halkları ve Batılılar tarafından onlara yüklenecektir. Nitekim Soğuk Savaş döneminde propaganda mücadelesi bu şekilde yapılmış ve Doğu Avrupa ve Rus-olmayan Sovyet halkları, hatta Rus halkının kendisi bu yolla yönlendirilmiş ve “kazanılmış”. Hatta Batılıların, SSCB inisiyatifi ile 1972’de başlayan AGİK sürecini kabul etmelerinin temel şartı bu propaganda mekanizmalarını baskı aracına dönüştürebilme fırsatını yakalamış olmalarıydı.

Tüm bu mekanizmaların sonucunda Avrasya üzerinde kendi istediği etkiyi kuramayacak bir ABD, uzak bir ihtimal olarak Rusya ve Çin’e karşı, tıpkı SSCB’ye karşı olduğu gibi, “küresel seferberlik” başlatma yoluna bile gidebilir. Fakat Bölge devletlerinin olabildiğince nötr bir politik çizgiye ve Batı ile yakın işbirliğine çekilebilmesi durumunda bunların hiçbirinin yapılmasına gerek kalmayacaktır.

5. Türkiye’nin Orta Asya’daki Çelişkileri

Türkiye’de milliyetçiliğin başlaması Rusya’daki Tatarların ve Azerilerin etkisiyle olmuştur. Uzunca bir süredir Rus işgalindeki Tatarlar Ruslardan baskı ve ayrımcılık görünce ve Panslavizmin etkisiyle bu baskılar 19. yüzyıl sonlarında artınca Tatarlar da çaresiz olarak kendi milliyetçiliklerini geliştirme davasına düştüler. Fakat yalnızlıklarını aşmak için Orta Asya, Kafkasya ve hatta Osmanlı devletindeki soydaşlarıyla ilişki kurup birleşme arayışına yöneldiler. İsmail Gaspıralı bu kültürel devrim hareketinin başlatıcısı olmuştur. Rusya içerisindeki bütün Müslümanların eğitim ve kültür devriminden geçmesi gerektiğini düşünüyordu. Böylesi bir devrimin doğal bir sonucu Türk milliyetçiliğinin yükselmesi olacaktı. Gaspıralı Rus ihtilalini ve Çarlık Rusyası’nın çöküşünü

göremeden 1914'de öldü.²³ Fakat fikirleri yaşamaya devam etti. Azerbaycan ve Osmanlı devletinde Türk milliyetçiliği hızla gelişmeye başladı. İttihat Terakki iktidarı ele geçirdi. Ziya Gökalp bu partinin resmi ideologu oldu. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra da Türk milliyetçiliği gelişimini sürdürdü. Fakat artık Doğuyu değil batıyı örnek alıyordu. Mustafa Kemal ülkeyi maceralara atacak “sınır aşan” milliyetçiliği yasakladı. Fransız tipi bir ulus devlet kurmaya yöneldi. Sovyetler Birliği ile de dostça ilişkiler kurdu. Fakat Atatürk'ün ölümünden hemen sonra da Alman faşizminin etkisiyle “sınır aşan” Türk milliyetçiliği dirilme emareleri gösterdi. 1922'de Orta Asya'da öldürülen Enver'in adı yeniden diriltildi. Soğuk Savaşın başlamasıyla ABD de bu yeni Türkçülük projesine destek verdi. Bu dönemde Türkiye'de anti-komünizm ve Türkçülük aynı manaya gelen kavramlardı. Sovyetlerin yıkılışına kadar Orta Asya konusunda ciddi uzmanlık merkezleri oluşmadı. Mevcut anti-komünist merkezler ve partiler, Sovyet sonrası dönemde de devletin “akıl hocaları” olarak vazifelerini sürdürdüler. Yani Türkiye yeni bir döneme eski fikirler ve araçların rehberliğinde girmiş oldu.²⁴

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'de Orta Asya üzerinde pek çok değişik grup faaliyet göstermeye başladı. Bazıları din eksenli olarak çalışıyor ve okullar açıyordu. Başka bazıları milliyet eksenli olarak bir Türk dünyası oluşturmaya uğraşıyorlardı. Bir takım iş adamları da Orta Asya'daki üretim ve tüketim sorunlarını yaptıkları yatırımlarla çözmeye çalışıyorlardı. Bazı grupların dertleri ise daha başkaydı. Bunlar Orta Asya'da Rusların çabalarıyla oluşan kadın özgürlüğü ortamından kendi zevkleri için yararlanmayı düşünüyorlardı. Yıllar önce Kıbrıs'ta da İngilizlerin oluşturduğu benzer ortamlardan yararlananlar olmuştu. Fakat bu sonuncusu son derece itici bir Türk ve Türkiye imajını ortaya çıkardı.²⁵ Türkiye'nin ve Türklerin olumlu yüzleri yerine böylesi manzaralar yanlış bir imaj oluşturmaya başladı.

Türkiye'nin devlet politikası olarak Batı Dünyası ve ABD'den fazla ayrıışmadığı görülmektedir. Dil ve kültür politikaları asırlık bir özlemin ifadesi olarak görülebilir. Bu çerçevede Türkiye'de daha Atatürk devrinde Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve edebiyat fakülteleri oluşturulduğu için hazırlıklı ve geniş bir birikim vardı. Mesela uluslararası politika ve ekonomi alanında Orta Asya'ya ilişkin olarak aynı derecede hazırlıklı olunmadığı ortadadır. Buna karşılık Türkiye'de dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmaların çoğu zaman bilimsellikten uzaklaşarak amacından saptığı olmuştur. Bu konudaki en ciddi yanılsama Türkoloji ile Türkçülüğün aynı

²³ Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler, İkinci Cilt**, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, (t.y.), s. 320-321.

²⁴ Füsun Üstel, “Türk Ocakları ve Dış Türkler”, **Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan**, (Editör Semih Vaner) çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 51-65.

²⁵ Amerika'da, Rusya'da ve Avrupa'da bu tip yaklaşımlar oraların “özgür” ve “yabancılaşmış” ortamında olağan karşılanabilirdi. Fakat Orta Asya'daki soydaşlara yönelik olarak sürekli tanık olunan uygunsuzluklar Türklerin imajına büyük zararlar verdi. Bir Türk öğrenci arkadaşıyla yan yana gezen bir yerli soydaş kızın hemen adının çıkması ve evlenememesi tehlikesi baş gösterdi. Bununla birlikte Rusların Asyalıları uygarlaştırmak ve Ruslaşmış melez bir halk ortaya çıkarmak için çok sayıda Rus kadını bu bölgelere gönderdikleri dikkate alınırsa başka bazı sonuçlara varılabilir. Mesela bazı “fedakar” Türklerin Ruslaşmış Orta Asyalıları yeniden Türkleştirmek gayesiyle böyle bir girişimi başlattıkları düşünülebilir.

şey olduğunu zannedilmesidir. Oysa Türkoloji bir bilim dalıdır; Türkçülük ise bir ideolojidir. Fakat ne yazık ki Türkiye’de ya bazı bilim adamları kendilerini ideolog zannetmekte ya da bazı ideologlar bilim adamı olmaya soyunmaktadırlar. Orta Asya politikalarında Türk devlet adamlarını hataya sürükleyen temel sorunlardan birisi de Türkoloji ile Türkçülüğün karıştırılması olmuştur. Bu hata yüzünden devlet politikaları bilimin ve uzmanlığın rehberliğinde değil, ideolojinin, demagojinin ve şarlatanlığın rehberliğinde yürütülmüştür.

Hatalı kaynakların rehberliği altında doğru ve tatmin edici neticelere varılması elbette olanaklı olmayacaktı. Bu konuda üç fiyaskonun bilinmesi yararlı olacaktır. Birinci fiyasko Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi’dir. Bu üniversiteye ismini veren zat Cengiz Han öncesi dönemde yaşamış ve Türk İslam tasavvuf düşüncesine büyük katkılar sağlamış evliyadandır. Bundan ötürü onun türbesinin restore edilmesi çevre düzenlenmesi ve peyzajın en güzel şekilde yapılması gerekliydi. Fakat bu bölge ulaşım imkanı zor olan başkent Alma Ata’ya hayli uzak bir yerd. Buraya üniversite açılması gerekmezdi. Üniversite ya o dönemde başkent olan Alma Ata’ya, ya ülkenin ikinci büyük kenti olan ve Alma Ata’ya göre Ahmet Yesevi türbesinin olduğu Türkistan kentine çok daha yakın olan Çimkent’e, ya da 1998’de ülkenin yeni başkenti olarak kurulan Astana’ya açılabilirdi. Sırf bu velinin türbesinin bulunduğu Türkistan’a bu isimde üniversite açılması çok hatalı bir karar olmuştur. Bu üniversite gelişemediği gibi giderek ülkenin öteki üniversiteleriyle rekabet edemez bir duruma düşmüş ve itibarsızlaşmıştır. Hiçbir üniversiteye giremeyen Kazak ya da Türk öğrencilerin mecburen gittikleri bir okul haline gelmiştir. Kuruluşundan itibaren 15 yıl boyunca Türkiye’deki kamu ve özel kuruluşların desteğiyle Ahmet Yesevi vakfının harcadığı yüz milyonlarca dolarlık yatırımlar bu sonucu değiştirmemiştir. Kısaca doğru bir proje yanlış yerde yanlış kişiler tarafından hayata geçirilmeye çalışıldığı için kaynaklar heba olmuştur. İkinci fiyasko Türkiye’nin Özbekistan politikasında yaşanmıştır. Tıp doktoru iken hasbelkader milletvekili hatta bakan olan bir kamu görevlisi, salt soyadı ve ailesinin Özbek kökenli olmasından ötürü devletin Özbekistan hatta Orta Asya politikasını belirleyen kişi olmuştur. Bu kişinin ülkedeki muhalifleri desteklemesi ve devlet başkanı aleyhine kışkırtması 1997’den sonra Türk-Özbek ilişkilerini bozmuştur. Bununla birlikte Türkiye’de kamuoyu Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin niçin bozulduğu konusunda doğru bilgilendirilmediği gibi söz konusu kişi de televizyon kanallarında Türkistan uzmanı olarak boy göstermeye devam etmektedir. Üçüncü Fiyasko ise Kırgızistan’da yaşanmıştır. Bu ülkede Aksar Akayev’in rejiminin ani çöküşü Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türkiye salt Akayev’e güvenerek Orta Asya’daki en büyük projesi olan Manas Üniversitesi’ni kurmuştur. Her yıl milyonlarca dolar bu üniversite için harcamaktadır. Buna karşılık 2008 yılında üniversiteye ait kampusun ve binaların mülkiyetine Kırgızistan hükümeti el koymuştur. Türkiye’nin “bilgili” yöneticileri Manas Üniversitesi kurulurken sırf devlet başkanı Akayev’in imzasıyla mülkiyet sorununun çözüldüğünü zannetmişlerdi. Oysa devlet başkanının böyle bir yetkisi yoktu. Neticede Akayev’in devrilmesinden sonra yeni yönetim mülkiyet sorununu gündeme getirmiş ve Türkiye çok zor durumda kalmıştır.

Türkiye aşırı milliyetçi bu ekibin zihniyeti altında Orta Asya politikalarını oluştururken bölgesel gerçeklerle ilgili ciddi algılama hataları yaptı. Bölgesel düzeyde Sovyet döneminin sonlarında oluşmuş yurtseverlik bazlı hareketler zaten

mevcuttu. Bir Kırgıza ya da Türkmene ulusal kimliğini hatırlatmak gereksizdi. Çünkü bu kimlik zaten oluşmuş ve korunmuştu. Orta Asya'nın gerçek anlamda ihtiyaç duyduğu fikirler demokrasi, sivil toplum, bireysel haklar ve özgürlükler, özel mülkiyet ve rekabet çerçevesinde oluşmaktaydı. Bunlara ek olarak her bir insanın bireysel vicdani kaygılarının ve devlet ateizmine karşı oluşan bireysel tepkilerin ürünü olarak dini konularda çok ciddi fikri ve ameli ihtiyaçlar mevcuttu. Oysa Türkiye'nin genel yaklaşımı bu iki alandaki büyük talebi karşılamaktan uzak olduğu gibi, Türkiye'den giden bazı aşırı sağ unsurlar faşizmi ve despotizmi "tarihsel Türk devlet modeli" biçiminde algılayan ve Orta Asyalılara sunan insanlardan oluşuyordu. Orta Asya halkları komünist içerikli bir despotizmi en feci şekliyle yaşamışlarken, onlara komünizmin ikiz kardeşi faşizm içerikli yeni tür bir despotizm sunuluyordu. Üstelik bu çerçevede Orta Asya'daki akraba toplulukların hepsinin bir millet olan Türklerin birer boyu oldukları propagandası yapılıyordu. Bu ise yeni tür bir "ağabeylik"ti. Kısaca bilimsel bir tarih ve sosyoloji anlayışından yoksun bu yaklaşımlar Türkiye'nin devlet ve toplum düzeyinde hiç arzu etmediği sonuçların Orta Asya'da ortaya çıkmasını sağladı.

Bölgedeki doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda ise Türkiye ile Batı dünyası arasında sıkı bir çıkar ortaklığı oluştu.²⁶ Özellikle Haziran 2006'da Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattının faaliyete geçmesi Azeri petrolünün yanı sıra Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazı için de Türkiye'yi ana güzergah ülke konumuna sokmuştur. Bu proje Türkiye'yi Batılı petrol devleriyle ortak durumuna getirmiştir. Fakat 1996'dan itibaren Orta Asya'da Şanghay İşbirliği Örgütünün faaliyete geçmesiyle bölge devletleri Rusya ve Çin ile büyük bir yakınlaşma içine girdiler. Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütünün oluşması, Rusya ve Çin'in doğal kaynaklar ekonomisi ve coğrafi avantajlarını doğru yönde kullanmaları sonucunda Orta Asya devletleri istikamet değiştirdiler. Bölgesel düzeyde belki örneği ile Sovyet döneminde bile karşılaşılmamış bir işbirliği sürecine girildi. Sadece Türkiye değil Batılı devletler de bu sürecin dışında kaldılar. Böylelikle Türkiye de Rusya ile rekabeti bir kenara bıraktı. Bu çerçevede Türk-Rus işbirliğini hangi koşullarda ilerleyebileceği üzerinde durmak gerekir. Orta Asya devletlerinin yöneticileri ne yazık ki Rusya konusuna çok yüzeysel ve pragmatist bakmaktadırlar. Oysa Türk-Rus ilişkileri bundan çok daha karmaşık analizler gerektiren değişkenlere sahiptir. Kafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'a ilişkin olarak Türkiye ve Rusya'nın politikalarında çok ciddi boyutta zıtlık ve uzlaşmazlıklar vardır. Doğal gaz ekonomisinin Türk-Rus ilişkilerine çok ciddi işbirliği ve zenginleşme olanakları kazandırdığı bir gerçektir. Bununla birlikte bu ilişki Türkiye üzerinde çok ağır bir enerji bağımlılığını da beraberinde getirmiştir ve bu rahatsız edicidir. İdeolojiden ve Rusya'nın genişleme tutkularından kaynaklanan sorunlar artık yoktur. Aynı şekilde Rusların Kafkasya ve Orta Asya'nın Müslüman Türk halkları üzerindeki egemenliğinin sona ermesi Türkiye'deki Rus düşmanlığının gerekçelerini bir hayli azaltmıştır. Bununla birlikte Rusya'nın Orta Asya'daki hegemonya çabaları sadece Türkiye açısından değil bütün Batı dünyası için ciddi kuşkular uyandırmaktadır. Son olarak NATO'nun ve ABD'nin Avrasya üzerinde genişleme ve etki kurma

²⁶ Alaeddin Yalçınkaya, "Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi", **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, (der. Alaeddin Yalçınkaya), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998, s. 268.

mücadelesi Rusya ile Türkiye'yi dolaylı olarak yine karşı karşıya getirmektedir. Tüm bunların sonucunda şunu söylemek mümkündür. Her iki taraf da dostluk, karşılıklı çıkar ve işbirliği temelinde ilişkilerin gelişmesini arzu etseler bile bu konu tarafların kendi iradelerinin ötesindeki aktörlerin ve olayların belirleyici etkisi altında kalmaktadır. Buna rağmen Abdullah Gül'ün Şubat 2009 Rusya ziyareti ikili ilişkiler konusunda son derece iyimser bir gelecek umudu vermiştir.

6. Sonuç: “Yeni-Bağlantısızlık” ve Orta Asya

Bağlantısızlık Hareketi'nin 1961'de Belgrad'da yapılmış olan ilk zirvesinden neredeyse yarım asır geçmiştir. Elbette bu hareketin Soğuk Savaş koşulları içinde doğarken ve gelişme gösterirken karşılaştığı sorunlar ile 1991 sonrası başlayan tek kutuplu dönemdeki algılamalar arasında büyük farklılaşmalar olmuştur. Hele bu farklılaşmaları 11 Eylül 2001'deki ABD'ye yapılan saldırıyla birlikte düşündüğümüzde bambaşka bir fotoğrafla karşı karşıya kalındığı aşikardır. Yukarıda tartışılan Üçüncü Dünya sorunsalı bağlamında Orta Asya devletleri Bağlantısızlık Hareketi ortaya çıktığında Sovyetler Birliği içindeydi. Bu manada Bağlantısızlık Hareketi'nin 1990 sonrası başlayan kimlik tartışmaları ile Orta Asya devletleri birlikte düşünüldüğünde bu bölgenin önemi özel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu başlıkta düşünülen tartışmanın ana amacı Bağlantısızlık Hareketi zirvelerinde 1990 sonrası başlayan kimlik tartışmaları ve bu bağlamda başta Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin bu harekete katılımıyla beliren yeni dinamikleri bir bütün halinde değerlendirmeye almaktır. Hareketin doğuş koşulları ve içinde geliştiği ortam, temelde Soğuk Savaş algılamaları tarafından belirlenmekteydi. Bu niteliğin en ayırıcı özelliği dünyanın iki kutuplu bölünmesinin yarattığı Üçüncü bir gruplaşmanın ifadesi Bağlantısızlık hareketi olmuştur. Bağlantısızlık hareketi ilkelerini belirlerken temelde iki bloka eşit uzaklıkta bulunmayı ve askeri örgütlenmelere katılmamayı kendilerine amaç edinmişlerdi. Bağlantısızlık bu koşullar içerisinde doğup gelişmesini tamamlarken, öte yandan kendi içlerinde “Bağlantısızlar-arası” savaşlar da yaşanmaktaydı. Bunlardan İran-Irak Savaşı, Hindistan-Pakistan, Vietnam-Kamboçya, Etiyopya-Somali, Uganda-Tanzanya çatışması önde gelenler arasındaydı. Öte yandan 1990'lı yılların başında Bağlantısızlık hareketinin önemli kurucularından ve Avrupalı bir güç olarak Yugoslavya'da başlayan bunalım bu hareketin kısa sürede kendi iç gelişmelerine bile kayıtlı olamadığını gösteren örneklerdendi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi iki kutuplu dünyanın tek kutup haline gelmeye başlamasına da neden olmuştu.

Tüm bunların sonucunda Bağlantısızlık hareketi kendi içine kapandı. 1990'ların başından Şubat 2003'deki Malezya'da yapılan XIII. Zirveye kadar kimlik ve misyon tartışmaları yoğun olarak yapıldı.²⁷ Hareket, Malezya'nın liderliğiyle birlikte yeniden “Üçüncü Dünya”nın sorunlarına karşı duyarlı ve çözüm üreten bir misyon”u önüne koyduğunu ilan etmişti. Böylelikle Mahatir Muhammed'in liderliğinde Bağlantısızlar gerek İslam Konferansı Örgütü gerekse Müslüman ülkelerin içinde bulunduğu diğer uluslararası örgütlerde yeni bir soluk ve mücadele etme gücü

²⁷ K. S. Pavithran, “Non-Alignment and Post-Cold International System: Problems and Perspectives”, *International Journal of South Asian Studies*, Vol. I No: 1, 2008, pp. 8.

oluşturmaya başlamış oldu.²⁸ Mahatir Muhammed'in Bağlantısızlık hareketi üzerinde yarattığı pozitif etkinin bir nedeni de, 11 Eylül 2001 sonrasında baş gösteren ve öncülüğünü ABD'nin yaptığı, İslam ülkelerini "terör" ve "terörist yuvası" olarak algılama yaklaşımına karşı da bir tepkidir. Bağlantısızlık hareketinin doğuşu ve yükselişi sırasındaki tepkisel tutumların, yeni bağlantısızlık açısından da oluştuğunu söylemek mümkündür. Nitekim 1955 Bandung sonrası dönemde sömürgecilik ve ırkçılığa karşı oluşan tepkisel tutumlar Hareketin önemli bir birleştirici ögesi ve söylemi olmuştur. Günümüzde de Batı dünyasının ABD liderliğinde gösterdiği saldırgan ve çifte-standartlarla bezenen politikaları Bağlantısız ülkeleri ve özellikle de bunların yarısından fazlasını oluşturan İslam ülkelerini birlikte tavrı almaya itmektedir. Geçmişten farklı olarak bu birlikteliğe ABD hegemonyası karşısında kendilerini baskı altında hisseden bazı büyük güçlerin, mesela Avrasya güçlerinin de katılması olanaklıdır.

1990 sonrasında Çin ve Rusya'nın Bağlantısızlığa gösterdiği ilgi giderek artmıştır. 1995'den itibaren Rusya tüm Bağlantısızlık toplantılarına "misafir" sıfatıyla katıldığı gibi, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü içindeki ortakları olan Türkmenistan, Beyaz Rusya, Özbekistan 2001 itibarıyla Bağlantısızlık üyesi de olmuşlardı. Yine Rusya ile aynı çatı altında yer alan Çin Halk Cumhuriyeti, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan da Bağlantısızlık zirvelerine gözlemci statüsünde²⁹ katılmışlardır.³⁰ Bu durumu Bağlantısızlığın genişlemesi olarak yorumlamak da olanaklıdır. Orta Asya devletlerinin Bağlantısızlığa ilgi duymalarında şaşılacak bir durum yoktur. Zira Sovyet döneminde Orta Asya bu devletin en fakir bölgesiydi. Bir zamanların İpek Yolu ticaretiyle muazzam zenginliklere ulaşmış olan Türkistan bu duruma düşmüştü. Salt bu yüzden Batı'daki bazı araştırma merkezlerinde Orta Asya "Rusya'nın Üçüncü Dünyası" (*The Russian Third World*) biçiminde anılır olmuştur. Bu fakirlikte en büyük sorumluluk başarısız ekonomi politikaları ile rüşvetçi yerli komünist bürokrasiye aitti. Fakat halk ulusçu ve dinci bir tepki olarak Rusları ve Moskova'daki bürokratları suçluyordu. Buna karşılık Sovyet yöneticileri kendi Üçüncü Dünyaları olan Orta Asya'da "Komünizmin yarattığı güzellikleri" tüm Üçüncü Dünya ve Bağlantısız ülke halkları için, özellikle de İslam dünyası için bir propaganda malzemesi olarak kullanmak istemişlerdi. Müslüman ismi taşıyan komünistler İslam ülkelerine elçi olarak gönderilmekteydi. SSCB'nin yakın dostu Hindistan'ın Bağlantısız ülkelerin "ağabeyi" konumunda olması Bağlantısızlık zirvelerinde Sovyet politikalarının eleştirilmesini önlüyordu.³¹ Fakat öyle bir an geldi ki bu iki yüzlü yaklaşımı sürdürmek imkansız hale geldi. Bu dönüm noktası Nisan 1978'de Afganistan'da Sovyet destekli bir acımasız komünist diktatörlüğün

²⁸ Thenjiwe Mtintso, "NAM An Alternative to Neo-Liberal Agenda", **Voices of the South on Globalization**, No: 8, September 2006, pp. 3.

²⁹ Terry Miller, "Understanding the Democracy Deficit at the UN: The G-77, Non-Aligned Movement and Organization of the Islamic Conference", **Heritage Lectures**, No: 1061, 25 February 2008, pp. 3-4.

³⁰ Alexander Orlov, "The Non-Alignment Movement: Forty Years After", **International Affairs**, 2001, pp. 54-55.

³¹ Jyotirmoy Banerjee, "Moscow's Indian Alliance", **Problems of Communism**, Vol. XXXVI, No. 1, January-February 1987, pp. 1-12; Dilip Mukerjee, "Indo-Soviet Economic Ties", **Problems of Communism**, Vol. XXXVI, No. 1, January-February 1987, pp. 13- 24.

kurulması ve bu rejime yardım amacıyla Aralık 1979'da ızıl Ordu'nun bu ülkeyi işgal etmesidir. Bu andan itibaren İslam dünyası ayağa kalkmış Bağlantısızlık içindeki İslam ülkeleri Hindistan'ın Sovyet yanlısı tutumuna karşı çıkmışlar ve Afganistan'da komünistlere karşı başlayan İslami Cihad mücadelesi bütün Orta Asya'da etkiler doğurmuştur.³²

Yugoslavya'nın ardıl devletleri oldukları halde henüz AB'ye alınmamış olan Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna-Hersek de harekete gözlemci statüsünde katılmışlardır. 1998'den itibaren ABD, Fransa, Kanada, Almanya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore gibi büyük Batılı güçler ve yerel ortakları da misafir statüsünde katıldılar. Çin ve Rusya'nın olası bir Bağlantısızlıkla ortaklık girişimi veya üyeliği, bu yapıyı çok ilginç bir noktaya götürebilir. Böylesi bir durumda olasılıklar çoktur. Çin ve Rusya'nın üyeliği Özbekistan ya da Türkmenistan'ın üyeliğine benzemez. Bunun gerçekleşmesi halinde Bağlantısızlık hareketi ciddiye kazanacağı gibi hareket içinde bölünmeler de oluşabilir. Zira, her ne kadar söylem düzeyinde Batı karşıtlığı giderek öne çıkmaktaysa da, Bağlantısızlık hareketinin genel söylemi Chavez, Castro ya da Kaddafi'nin tutumunda farklıdır. Batı ile ters düşmüş Bağlantısız devletlerin örgüt içindeki etkileri de sınırlıdır. Bu nedenle BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi Rusya, Çin gibi nükleer devletlerin dış politikaları sorumsuz söylemlerle biçimlenmez. Ayrıca bu devletler de etki kuramayacakları gevşek yapılara fazla itibar etmeyebilirler. Ancak bu devletlerin Batı Dünyası ile çok ciddi bir ayrışmaya düşmeleri durumunda Bağlantısızlık hareketini yeni bir etki alanı ve müttefik olarak değerlendirmeleri olasıdır. Rusya ve Çin'in politikalarından bağımsız olarak Batı-karşıtı İslamcılık söylem ve eylemleriyle Bağlantısız ülke halklarının yeni gözdesi de olabilir.³³ Yukarda değinildiği üzere İslam genel olarak Rusya ve Çin'in zayıf noktalarıdır ve bu yüzden Orta Asya'daki mücadelede ABD'nin kullanabileceği en ciddi kart konumundadır. Bunu dengelemek için ABD karşıtı devletler Üçüncü Dünyada İslamcılara yeni hareket alanları sağlamak isteyebilirler.

KAYNAKLAR

- Atilla, Ali (20 Ağustos 2008), "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Rusya ile Ticari İlişkileri", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa135.doc>
- Banerjee, Jyotirmoy,(January-February 1987), "Moskow's Indian Alliance", **Problems of Communism**, Vol. XXXVI, No. 1, , pp. 1-12.
- Bennigsen, Alexandre A. & Chantal Lemerrier-Quelquejay,(1994), **Step'te Ezan Sesleri: Rus Egemenliği Altındaki İslam'ın 400 Yılı**, Dördüncü Baskı, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: İrfan Yayıncılık.

³² Louis Dupree, "Afganistan Under The Khalq", **Problems of Communism**, Vol. XXVIII, No. 4, July-August 1979, pp. 34-50.

³³ Vicky Randall, "Using and Abusing the Concept of the Third World: Geopolitics and the Comparative Political Study of Development and Underdevelopment", **Third World Quarterly**, Vol: 25, No: 1, 2004, pp. 41-53.

- Bennigsen, Alexandre A. & S. Enders Wimbush,(1995), **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm**, (Çev. Bülent Tanatar), İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Bennigsen, Alexandre & Quelquejay, Chantal Lemerrier,(1988), **Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları**, (Çev. Osman Türer), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilgin, Gazi (25 Ağustos 2008) "Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Etkisi", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/rusya.doc>
- Blank, S., (Ağustos 2006), "China's Military Power: Shadow Over Central Asia", Lexington Institute, Arlington, www.lexintoninstitute.org
- Blank, S. (Mart 2007), U.S. Interests in Central Asia and Challenges to Them, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>
- Caroe, Olaf Sir, (t.y.), **Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar, Birinci Cilt**, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Caroe, Olaf Sir, (t.y.), **Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar, İkinci Cilt**, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Dupree, Louis, (July-August 1979), "Afganistan Under The Khalq", **Problems of Communism**, Vol. XXVIII, No. 4, , pp. 34-50.
- Fisher, Uri J. (2002), "U.S. Post-Cold War Foreign Policy in Central Asia: Offensive and Defensive Realism Considered", www.streitcouncil.org/content/pdf_and_doc/uri%20fisher%202002.pdf.pdf
- Kamalov,İlyas, (Eylül 2007) "Rusya'nın Orta Asya Politikası", **Stratejik Analiz**, ss. 96-99.
- Karpat, H. Kemal,(2003), **Türkiye ve Orta Asya**, (çev. Hakan Gür), Ankara: İmge Yayınları.
- Klevevan, Luitz, (2004), **Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol**, (Çev. Hür Güldü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Kohn, Hans,(1983) **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev. Agah Oktay Güner), İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Kona, G.G., (2001), "Türkistan'da Siyasi ve Ekonomik Güç Mücadelesi ve Türkiye", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 133, s. 177-190.
- Krumm, R. (Ocak 2007), **Central Asia: The Struggle for Power, Energy and Human Rights**, Berlin, Friedrich Ebert Stiftung-Compass 2020: Germany in International Relations, 16 s.
- Lamb, Harold, (2006), **Moğolların Efendisi: Cengiz Han**, (Çev. A. Göke Bozkurt), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Miller, Terry,(25 February 2008), "Understanding the Democracy Deficit at the UN: The G-77, Non-Aligned Movement and Organization of the Islamic Conference", **Heritage Lectures**, No: 1061, pp. 3-4.
- Monteil, Vincent,(1992), **Sovyet Müslümanları**, (Çev. Mete Çamdereli), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Minstry, Dinshaw, "A Theoretical and emprical Assessment of India as an Emerging World Power", **India Review**, Vol. 3, No: 1, January 2004, ss.72-77.

- Mtintso, Thenjiwe, (September, 2006) “NAM An Alternative to Neo-Liberal Agenda”, **Voices of the South on Globalization**, No: 8, pp. 3.
- Mukerjee, Dilip,(January-February 1987), “Indo-Soviet Economic Ties”, **Problems of Communism**, Vol. XXXVI, No. 1, , pp. 13- 24.
- Neagoe, Manole, (1994), **Üç Bozkırlı:Atilla-Cengiz Haz-Timur**, (Çev. Müstecip Ülküsal), İkinci Baskı, İstanbul: Burak Yayınevi.
- Orlov, Alexander, (2001), “The Non-Alignment Movement: Forty Years After”, **International Affairs**, pp. 54-55
- Pavithran,S. K., (2008), “Non-Alignment and Post-Cold International System: Problems and Perspectives”, **International Journal of South Asian Studies**, Vol. I No: 1, 2008, pp. 8.????
- Randall, Vicky, (2004), “Using and Abusing the Concept of the Third World: Geopolitics and the Comparative Political Study of Development and Underdevelopment”, **Third World Quarterly**, Vol: 25, No: 1, pp. 41-53.
- Roy, Olivier,(2005) **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, (çev. Mehmet Morali), İkinci Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Saeedi, T., (04 Eylül 2007), “Four Reasons Why USA is Failing in Central Asia”, <http://www.newscentralasia.net/Articles-and-Reports/166.html>
- Scott, P.D., (30 Temmuz, 2005), “Al Qaeda, US Oil Companies, and Central Asia”, www.GlobalResearch.ca
- Swanström, N. (Kasım 2005), “China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Wassa Relations”, *Journal of Contemporary China*, s. 569-584.
- Talbot, K., (17 Mayıs 2002), “Afghanistan, Central Asia, Caucasus: Key to Oil Profits”, *People’s Weekly World*. www.pww.org
- Vaner, Semih (1997), *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk Dili Alanı*, (çev. Ercan Eyüpoğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- Vassort-Roussel, B., (8-10 Eylül 2001), “The US Silk Road Strategy: American Geostrategy for Cenral Asia”, 4n Congr s Pan-Europ en de Relations Internationales de l’ECPR.
- Yalçınkaya, Alaeddin,(1994), **Pan-İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan: 1864-1922**, Doktora Tezi, (Danışman: M. Şükrü Hanioglu), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçınkaya, Alaeddin,(der.) (1998), **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yamauchi, Masayuki,(1998) **Sultan Galiyev: İslam Dünyası ve Rusya**, (Çev. Hironao Matsutani), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Wittfogel, A. Karl, (1967), **Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power**, Massachusetts: Yale University Press.
- Woods, A., (31 Mart 2005), “Kyrgyzstan, the USA and Central Asia: Machiavelli would have been impressed...”, www.GlobalResearch.ca